इति । कुप्यं त्रपुसीसकादिकम् । घटः क्षौमफलम् । तत्र गोवल्लीवर्दन्यायाद्धान्यव्यतिरिक्तं पुष्पमूलफलादिकम् । बाल्लोऽश्वादिः । लवो मेषोर्णचमरीकेशादिः । अत्र चिरकालशब्देन प्रतिश्रुतायाः अशीतिभागायाः वृद्धेर्यस्मिन् समये द्वैगुण्यादिपापकत्वं सम्भवति । ततोऽधिकः कालो गृह्यते । यत् तु "धान्ये गृहे लवे वाह्ये इत्यादिमनुनोक्तं तत्प्रत्यर्पणसमये सद्वृद्धाधमर्णविषयम् । षड्गुण्यनिषेधपरमिति मदनरत्ने । यत् तु वसिष्ठवचनम् "द्विगुणं हिरण्यं त्रिगुणं धान्यं धान्येनैव रसा व्याख्याताः । पुष्पमूलफलानि च तुल्याष्टगुणमिति" तत्त्रिगुणमेव धान्यादिकं दातव्यमिति यत्र देशे स्थितिस्तद्विषयम् । दरिद्राधमर्णविषयं वा एवमन्यत्रापि न्यूनाधिकपरमवृद्धिप्रतिपादकानि वचनानि देशविशेषविषयतया दरिद्रादिविषयतया वा व्यवस्थापनीयानि । व्यासोऽपि "वदन्त्यष्टगुणान् कार्षे मद्यस्नेहरसामिषानिति" स्नेहस्तैलादिः । रसः क्षीरादिः । कात्यायनोऽपि "तैलानामेव सर्वेषां मद्यानां मधुसर्पिषाम् । वृद्धिरष्टगुणा ज्ञेया गुडस्य लवणस्य चेति" । विष्णुरपि "हिरण्यस्य द्विगुणा वृद्धिस्त्रिगुणा वस्त्रस्य धान्यस्य चतुर्गुणा रसस्याष्टगुणा सन्ततिः स्त्रीपशूनामिति" । व्यासोऽपि "शाकप्राणाण्योजेज्यो षड्गुणा परिकीर्त्तितेति" । वसिष्ठोऽपि "वज्रमुक्तिप्रवालानां हेम्नश्च रजतस्य च । द्विगुणा विद्यते वृद्धिः कालात्त्रिरकतस्य तु इति" । मुक्तिशब्देनात्र शुक्लाफलं लक्ष्यते वज्रसाहचर्यात् । अतएव कात्यायनः "मणिशुक्लाप्रवालानां सुवर्णरजतस्य च । तिष्ठतो द्विगुणा वृद्धिः फलकैटाविकस्य चेति" । कैटङ्कीटोद्भवम् पट्टसूत्रादि । आविकं कम्बलादिकम् । वसिष्ठोऽपि "ताम्रायःकांस्यरीतीनां त्रपुषः सीसकस्य च । त्रिगुणा तिष्ठतो वृद्धिः कालात्त्रिरकतस्य तु इति" । रीतिरारकूटम् । देशभेदेन परां वृद्धिं दर्शयति नारदः "ऋणानां सार्वभौमोऽयं विधिर्वृद्धिकरः कृतः । देशाचारस्थितिस्त्वन्या यत्रार्थमवतिष्ठते । द्विगुणं त्रिगुणश्चैव तथान्यच्चिरतर्गुणम् । तथाष्टगुणमन्यच्चानु तत् तु देशेऽवतिष्ठते इति" । यत्र वृद्धिविशेषो न श्रूयते तत्र द्विगुणमेव याज्ञवल्क्यो ह विष्णुः "अनुक्तानां द्विगुणमिति" अयञ्च द्वैगुण्यादिरूपो वृद्ध्युपरमः सकृत्प्रयोगे सकृदाकरणे वेदितव्यः तथा च मनुः "कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यं त्र्यहं त्र्यहमिति सकृदाहितेति" । उपचयार्थं प्रयुक्तं द्रव्यं कुसीदं तस्य वृद्धिः कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यं त्र्यहं त्र्यहमिति नातिक्रामति । यदि सकृदाहिता सकृत् प्रयुक्ता पुरुषान्तरसंक्रमणादिना प्रयोगान्तरकरणेन तस्मिन्नेव वा पुरुषेऽनेकशोऽभ्यां प्रयोगान्तरकरणे द्वैगुण्यमतिक्रम्य पूर्ववद्वर्तत एवेत्यर्थः । द्वैगुण्यग्रहणं त्रैगुण्यादीनामुपलक्षणम् । सकृदाहृतेति पाठे यदि प्रतिमासं प्रतिवत्सरं वा न गृह्यते किन्तु सकृद् गृह्यते तदा द्वैगुण्यमतिक्रामतीत्यर्थः । गौतमोऽपि "चिरस्थाने द्वैगुण्यं प्रयोगस्येति" । प्रयोगस्येत्येकवचननिर्देशात् प्रयोगान्तरकरणे द्वैगुण्यातिक्रमः चिरस्थान इति निर्देशात् शनैः शनैर्वृद्धिग्रहणे द्वैगुण्यातिक्रमो भवतीति सूचितम् । उक्तस्य वृद्ध्युपरमस्य क्वचिद् द्रव्यविशेषेऽपवादमाह बृहस्पतिः "दन्तकाष्ठोत्पलतैलक्षौमवर्णास्त्रिवर्गयाम् । हेतिपुष्पफलानाञ्च वृद्धिस्तु न निवर्त्तते" । किण्वं सुराद्रव्योपादानकारणमतो मद्यविशेषः वर्मं शरादिनिवारकफलकः वर्म कवचम् । हेतिरायुधम् । पुष्पफलयोर्वृद्धेरनिवृत्तिः प्रतिदानवेलायामत्यन्तमधमर्णविषया देशविशेषविषया वा वेदितव्या । अन्यथा त्रिगुणवृद्धिप्रतिपादकव्यासवचनविरोधः स्यात् । विष्णुरपि "किण्वकार्पासलवणवर्मचर्मायुधेष्टकाङ्गारायामन्यवेति" । कार्पासे तु षड्गुणवृद्धिविधायकव्यासवचनविरोधः पूर्ववत्परिहरणीयः । वसिष्ठोऽपि "दन्तचर्मास्त्रिवृद्धानां मद्यमयानान्यथैव च । अन्यथा वृद्धिरेतेषां पुष्पमूलफलस्य च" इति । अन्यथा मूलप्रतिपादनाभावे शतगुणाऽपि वर्द्धत एवेत्यर्थः । शिखावृद्ध्यादीनामनुपरमाह बृहस्पतिः "शिखावृद्धिर्द्वाविंशाद् भोगलाभं तथैव च । धनी तावत् समादद्याद् यावन्मूलन्न शोधितम्" । न शोधितस्य प्रतिदत्तस्यधिकेनेत्यर्थः क्वचिदनङ्गीकृतापि वृद्धिर्भवतीत्याह विष्णुः "यो गृहीत्वा ऋणं पूर्णं श्वो दास्यामीति सामकम् । न दद्याल्लाभतः पश्चात्तदहाद् वृद्धिमाप्नुयात्" इति । श्व इति प्रतिश्रुतस्य प्रतिदानकालावधेरुपलक्षणम् । समयेन सामकम् अवृद्धिकमिति यावत् । योऽमुकस्मिन् दिने समयेनाह त्वदीयं धनं पूर्णं समग्रं दास्यामीति प्रतिज्ञाय ऋणं गृहीत्वा पश्चाल्लोभाद्विलम्बं कुर्यात् सोऽवधिदिनमारभ्य वृद्धिं दद्यादित्यर्थः । कालावध्यनङ्गीकारेण गृहीतस्य धनस्य षण्मासादूर्ध्वं वृद्धिर्भवतीत्याह नारदः "न वृद्धिः प्रीतिदत्तानां स्यादनाकारिता क्वचित् । अना-